

gyedében így jött létre egy-egy vár körül a király által kinevezett bántól „igazgatót” Ozorai, Boszniai, Sói, Macsói, Barancsi és Kucsói bánság, négy évtizeddel korábban pedig Szörényvár körül a Szörényi bánság. Ezek lazán kapcsolódtak Magyarországhoz, sorsuk a mindenkor erőviszonyoktól függött. Például amikor 1330-ban Bazaráb legyőzte Károly Róbertet, ezzel a győzelmével elhódította a magyaroktól a Szörényi bánságot, és ott román fennhatóság alatti területet hozott létre – noha Szörényvár egy ideig még a magyar király kezén maradt.

Székel inga

– Másképpen alakult a határok sorsa délkeleten. Ott a XI. században besenyők éltek a gyeptől túloldalon. Mellettük pedig megjelentek a török, másképpen úzok – az a török népesség, amelyiknek már a magyar honfoglalás elindításában is szerepe volt, amennyiben ők szorították a besenyőket nyugat felé. Majd a XI. század vége felé megérkeztek a kunok. A besenyők rövidesen elfogytak, a török felszívódott, a kunok váltak állandó szomszéddá. Velük szemben teljesen lehetett a nyugaton már kialakulthoz hasonló, szilárd határokat kialakítani. Ott egy ideig még megmaradt a gyeptől. Mégpedig egy olyan gyeptől, amelyik a Kárpátokon belül húzódtott. Hogy ez a terület addig lakatlan volt, azt az bizonyítja, hogy királyaink oda telepíthették a százsokat és különféle korábbi „segédnépek” maradványait, a székelket. Ott hozták létre azokat a katonai őrhelyeket, amelyekben a besenyők, a török vagy a kunok betörései ellen általában nem magyarok védtek a mögöttes területeket.

– *Hogyan termettek ott egyszerűen a székel?*

– A válaszhoz vissza kell térni a nyugati határszélehez! Amikor ott felmorzsolódott a gyeptől, valamilyen más védekezési módra kellett berendezkedni. A szomszédos német birodalom marchioinak, öröföségainak mintájára már Szent István határvármegyéket kezdett szervezni. Ezek abban különböztek a belső vármegyéktől, hogy kinyúltek a határig, a gyeptől. És különböztek abban is, hogy élükön nem várispán, hanem határorgróf vagy a határok ispánja állt. A határvédelem változatlanul az ezt a feladatot addig ellátó könnyűfegyverzetű segédnépek teendője maradt. De be kellett tagozódniuk a Magyar Királyság vármegyéinek rendszerébe, félig letelepített nomádként éltek tovább az életüket.

– *Vagyis?*
– Nemcsak harcoltak, hanem más megyék várnépeihez hasonlóan dolgoztak is. Volt valamennyi földjük, azt művelték, bár kiváltképpen az első időkben az állattartásnak volt nagyobb szerepe. A katonai akciók idején, persze, az udvari szervezet gondoskodott az ellátásokról. A királyi prédiomok betelepített várnépei állították elő a harcosok fegyvereit, nyergét, bőrpáncélját. A vasolvasztás, a kovácsolás már a nomád népeknél is nagyon fejlett volt.

– *Milyen volt az idő tájt a Magyar Királyságban egy vár?*

– Semmiképpen sem gondolhatunk kővárakra – azok majd csak a tatárjárás után terjedtek el széles körben. A XI. század várai olyasfélék lehettek, mint amilyet – vagy legalábbis annak viszonylag

épen megőrződött maradványait – Szabolcs községben maig látni. Hatalmas főtörzsekből, gerendákból felépítették a néha több száz méteres oldalhosszúságú vázszerkezetet, majd azt behányták földdel. A század második felében kőperemet is építettek rá. Ezek később lepusztultak, a szabolcsi várban sem maradtak meg. De térjünk vissza a székelkhez! A honfoglalás utáni határvédelem a segédnépek feladata volt. A fejedelmek nyugatra – egyebeken kívül – foglyul ejtett oroszokat telepítettek. Az ő emlékeiket nemcsak Oroszvár, a mai szlovákiai Rusovce őrzi, hanem annak határában jó néhány még a XX. században is élő keleti szláv határnév. Délen és északon kálizok meg kavarok, másképpen kavarok védtek a szállás-területet. Az etnikailag török eredetű, idővel a magyar nyelvre átváltó székelket fejedelmek az oroszokhoz hasonlóan szintén tudatosan rendelték a nyugati gyeptől. Amikor azonban a nyugati határvármegyéket megerősödtek, ott egy részüket – már a XII. században! – feleslegessé vált. Ez a fejlemény meg a régi szabad élet utáni vágyuk arra sarkallta őket, hogy elvándoroljanak. Ezt pedig csakis kelet felé tehették. Várakozásaikban azonban részben csalódnuk kellett. A régi nomád életmódot ott sem folytathatták tovább. Nem volt hozzá elég helyük. E vándorlás egyik bizonyítéka, hogy a székelket nyelvjárásában maig vannak nyugat-magyarországi és más kárpát-medencei tájegységekre utaló sajátosságok.

– *Vagyis a „székely inga” előbb nyugatra, majd keletre lendült?*

– Igen. A székelket a XIII. században telepedtek meg végleg a történelmi Erdély területén.

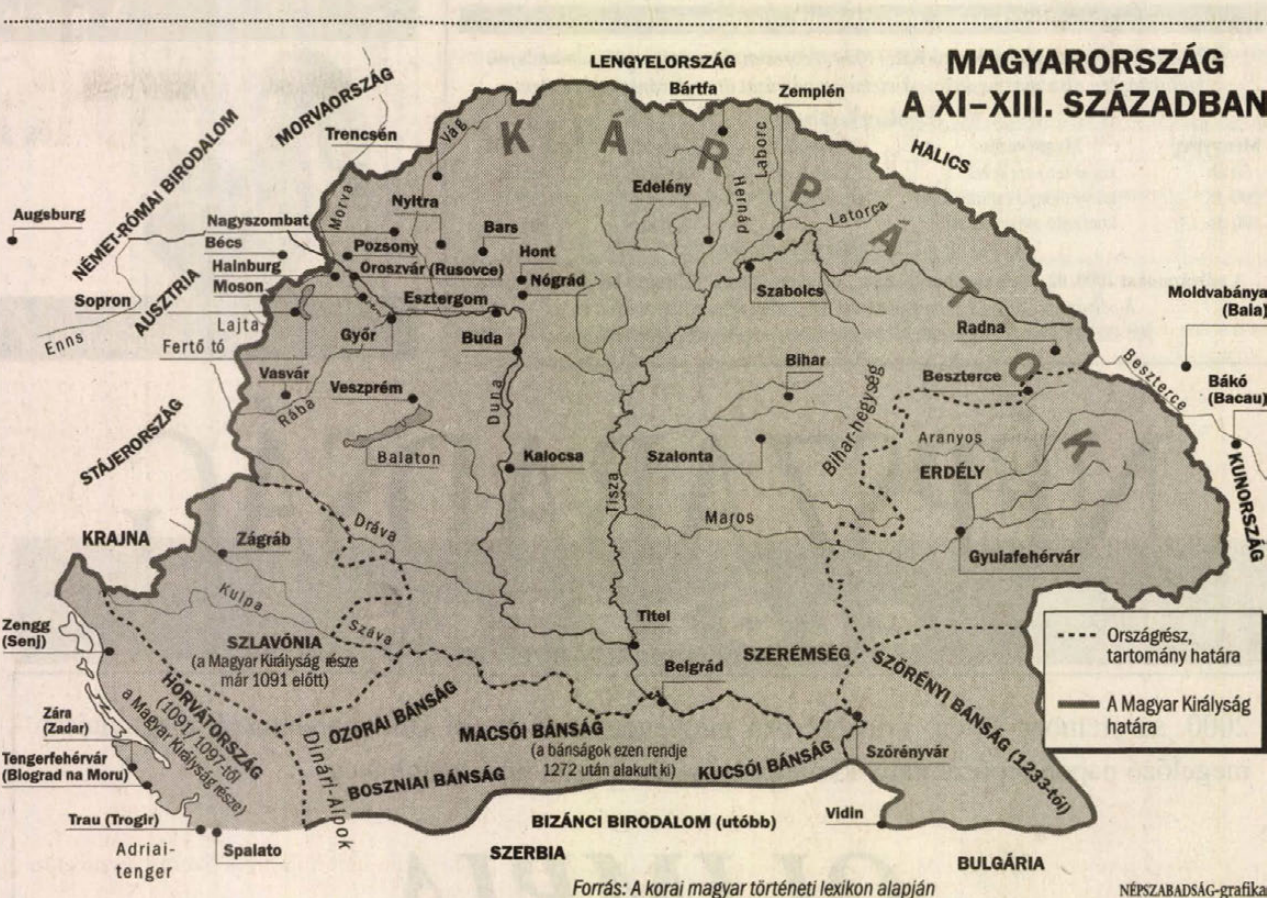
Kívül is, belül is

– *A határvármegyéik kiépülése mintha valamiféle újabb gyeptől indult volna.*

– Ez is gyűrt volt, de nem ugyanolyan, mint korábban a gyeptől. Ez is széles sáv volt – mai kifejezéssel „melységben tagolt” védelmi rendszernek” mondhatnánk. Ebben a sávban voltak – farkasfogszerűen – „egészen kint” és „egészen bent” lévő határvárak. Például a székelketek egy ideig a Szigetvár melletti Vátnál volt határispánságuk, és eredetileg határvédő feladattal székelketeket találunk a XIII. században Nagyszalontánál. Védvonal volt a történelmi Erdély nyugati határára, a Meszesi-hágónál is. Ha valaki egyszerű összegyűjti az ezzel kapcsolatos valamennyi adatot, kiderülhet, hogy a védvonal belső szélé megegyezik a honfoglalás kori szállásterület határával.

– *Délkeleten elveszett hát valamennyi vízválasztón kívüli terület?*

– Ezt semmiképpen sem mondhatjuk! Amikor lehetett, eleink ebben az irányban is terjeszkedtek. A maguk és nyilvánvalóan a kunok mindenkor erejétől is függően. Hasonlóképpen történt ez ott, mint délen, délnyugaton a bánságok esetében. A tatárjárás előtt másfél évtizeddel a későbbi Moldvát és Havasalföldet elválasztó Milko folyó mentén, II. András uralkodása idején római katolikus püspökséget alapítottak. A pápa 1234-ben nehezményezte, hogy korábban sok magyar és német vonult keletre, a Kárpátokon túlra, mert ott nem kellett tizedet fizetniük. A tatárjárás után e területek számottevő részén magyar fennhatóság érvényesült. Bákó, a mai Bacau magyar

Forrás: A korai magyar történelmi lexikon alapján

NÉPSZABADSÁG-grafika

eredetű település. Egy 1308-ból való, az ország jelesebb városait felsoroló dokumentumban szerepel egy Baia nevű település, amit Moldvabányával azonosíthatunk. Itt tehát a „határ” okvetlenül túlnyúlt a Kárpátokon. Ha úgy tetszik, ritkán vagy egyáltalán nem lakott gyeptől húzódtott a hegykoszorú mindkét oldalán. Magam úgy vélem, hogy a csángók sem „ott maradt”, hanem ebben az időben a vízválasztón kívülre települt magyarok. A Kárpátokon belüli Csikszék csak a XIII. század második felében, Máramaros pedig csupán a XIV. század elején kap számottevő népességet, a magyarok kívül székelketeket, már a XII. században is százsokat, majd románokat. A határok ezen a vidéken véglegesen csak a XIV. század második felében, Havasalföld és Moldva létrejötte után érnek majd össze, addig a terület változó fennhatóság alatt állt. Laza magyar hűbérség Havasalföld esetében még 1330 után is érvényesült, de a területet semmiképpen sem számították Magyarországnak. Havasalföldet a XIV-XVI. századi görög nyelvű források Ungrovlachiának, azaz Magyar Vlachiának nevezik.

– *Hogyan népsült be az északi és északkeleti gyeptől? Hogyan állandósult az ottani határvonal?*

– Az északi területeken markánsan kirajzolódott egy nyelvi határ. Attól délre kevert magyar-szláv népesség, északra igen ritka szláv lakosság élt. A határvárispánságok térképe markáns vonalat mutat: Nyitra–Bars–Hont–Nógrád–Borsod–Abaújtör–Zemplén. A magyarok ezekből a központokból kiindulva folyamatosan vették birtokba, azaz telepítették be az addig gyeptől használt területet. Korábban a folyóvölgyekben politikailag még megszervezetlen kicsinyke szláv közösségek éltek, és ott kezdetleges földművelést folytattak. Telepítés itt is volt, tudunk százsokról már a XII. századból,

1209-ből pedig immár Szepes megyét is szerepeltető iratot ismerünk. A százsok nemcsak királyi telepítésnek köszönhetően jelentek meg ezen a területen, hanem más nyugat-európai telepésekkel együtt önmaguktól is. Egy németalföldi családfő 1102-ben azért írt végrendeletet, mert házanépével elindult kelet felé. Vallon és sváb vidékről ezerszámra kerekedtek föl, hogy lengyel területeken vagy a Kárpát-medencében szabad földterületet találjanak. A határt őrözknek a király elé kellett vinniük az érkezőket, hogy az uralkodó kijelölhesse magyarországi lakóhelyüket – nyilvánvalóan valamely kevésbé benépesült vidéken. A határispánságok említett vonalán Szent László korában már lezárható volt a határ. Északkeleten Halics volt a szomszédunk. A magyar uralkodók – ha olykor elfoglalták is – sohasem csatolták Magyarországhoz a területet. Legfőbb perszonálunió-félével kísérleteztek: néhány esztendőig – megszakításokkal – Kálmán, illetőleg 1188-ban és 1189-ben a későbbi II. András állt az ország élén. Ellenben Halics megerősödése miatt elvesztett Przemysl környéke. Mindezek következményeképpen – és részben a dinasztikus kapcsolatoknak köszönhetően – a XIII. század közepére Halics és a Magyar Királyság között megállapodtak a határok. Az Árpád-kor végére már csak az említett déli-délkeleti szakaszokon mozgott a határ. A többi területen Magyarország „összeért” a szomszédaival.

A tatárjárás után

– *A határok napjainkban nemcsak elválasztanak, hanem össze is kötnek országokat. Milyen súlya volt e két mozzanatnak az Árpád-korban?*

– Közeledni jószerevével csak az évgett fenntartott „kapukon” lehetett. Má-

sutt a végeérhetetlen hegyek, a sűrű erdőségek, a kiszámíthatatlan mocsarak miatt katonára sem, kereskedő sem, telepes sem hatolhatott át. A kapuk azt ígérték az arra járóknak, hogy egy arra alkalmas völgyben vagy az erdőből kivágott folyosóban járható, ledöngölt-letaposott út, nyugaton helyenként a rómaiak idejéből megmaradt kövezett út várja őket. És persze mindkét oldalon – egymáshoz közel, hasonlóképpen ahhoz, amit a mai közös határátkelőhelyeken tapasztalhatunk – a határ őrzésével megbízott fegyveresek. A kapuk két oldalán, persze, néhány kilométernyi szélességben mesteres akadályokat is állítottak a határt őrözk. Az első kapu nyilvánvalóan az elsőként állandósult nyugati határnál, Mosonnál létesült, már a XI. században. A Bártfai- és a Vereckei-kapu utóbb alakult ki. A határorzítet a kapuk közeli településekből látták el az erre hivatottak. Ők nemcsak a határt védtek, nemcsak vámot szedtek a kereskedőktől, hanem védtek is az érkezőket. Legalábbis ahol tudták. Mert például Somogy rengetegekben – elégséges védelem híján – nem egy kereskedőt kiraboltak, megöltek annak idején.

– *Mit tartott akkoriban Magyarországnak a külföld?*

– Ahogyan már esett róla szó, Horvátországot, Dalmáciát, a Kárpátokon kívüli területeket, országokat kevés kivételtől, bizonyos időszakoktól eltekintve nem és olykor a bánságokat sem. Erdély vitathatatlanul Magyarország részének számít, igaz, ahogyan a Drávától az Adriáig húzó területet bának, úgy Erdélyt vajdák kormányozták. A vajda a király egyik legfontosabb tisztségviselője. A kor a Magyar Királyságot – amint ezt egy 1308-ban nálunk járt francia domonkos-rendi szerzetes leírta – a világ egyik legnagyobb országának tartotta, amelynek hossza is és szélessége is „negyvennap járóföld”. A szerzetes felsorolt tizenhat tartományt, amelyek „nagyágukra nézve egy-egy királysággal érnek fel”. A folyók közül megemlíttette a Dunát, a Drávát, a Szávát, a Tiszát, a Vágot, a Kulpát, a Rábát, a Hernádot, a Begát, a Laborcot, a Latorcát, a Szamost, a Lápót, az Aranyost, a Marost, a Kárpátokon kívüli Besztercét, Szeretet és Prutot, valamint néhány azonosíthatatlan vízfolyást. A városok sorában név szerint olvashatjuk nála Budát, Esztergomot, Győrt, Zágrábot, Veszprémet, Pécsét, Gyulafehérvárt, Nagyszombatot, Pozsonyot és Baiát, valamint tudomást szerezhettünk néven nem nevezett öt tengerparti dalmát városról, számos mezővárosról, száz nagy erődítményről és megszámlálhatatlan faluról.

– *Pedig mindezt nem egészen hét évtizeddel a legnagyobb Árpád-kori megpróbáltatás után írta. Mennyire viselte meg az országot tekintélyben, területi következményekkel a tatárjárás?*

– A tatárjárás „belpolitikailag” hozott sok változást. Újdonságot is. Egy fél évszázad alatt körülbelül háromszáz kővár épült. A királyi adományozások következményeképpen sok oligarcha – kiváltképpen a nyugati országrészen – tovább gazdagodott. Az Árpád-kor végére részben ez okból az ő feladatukká vált a nyugati határ védelme. Ez egy újfajta, a régi, a gyeptől sávjából kiinduló, a határvédelmet királyi feladatnak tartó rendszert felváltó másik, a magánvárokon alapuló rendszer képét vetíti elénk. Az Árpád-kor ezzel búcsúzik az államalapítás óta eltelt három évszázadtól. Attól a háromszáz, a honfoglalás óta pedig négyszáz eltelt esztendőktől, amelynek során a Magyar Királyság a térség jelentős, olykor meghatározó fontosságú hatalma volt.

Királyok és királynék

Árpád-házi uralkodóink nemcsak fegyverrel, hanem előkelő házassági kapcsolatokkal is erősítették az országot. Kronológiánkban a királyi apát vagy nagypapát és az uralkodó házastársát, házastársait sorakoztatjuk egymás után (eltekintve az uralkodó királlyá sohasem lett fiának, fiainak és leányának, leányainak hasonlóképpen rangos más ország- béliekkel kötött házasságától):

- I. István, Géza fejedelem fia (1000/1–1038): Gizella, II. Henrik bajor herceg leánya;
- Péter, Orseolo Ottó velencei dózse és Géza fejedelem ismeretlen nevű lányának fia (1038–1041 és 1044–1046): első felesége ismeretlen, a második Schweinfurtti Judit bajor hercegnő;
- Aba Sámuel, Géza fejedelem veje (1041–1044): Szent István ismeretlen nevű nővére;
- I. András, Géza fejedelem Mihály testvérének unokája (1046–1060): Anasztázia, Bölc Jaroszláv kijevi nagyfejedelem leánya;
- I. Béla, Géza fejedelem Mihály testvérének unokája (1060–1063): Richeza (Adelhaid), II. Mieszko lengyel fejedelem leánya;
- Salamon, I. András fia (1063–1074): Judit, III. Henrik német-római császár leánya;
- I. Géza, I. Béla fia (1074–1077): első felesége Loozi Zsófia külföldi hercegnő, a második Synadéné bizánci hercegnő;
- I. László, I. Béla fia (1077–1095): első felesége ismeretlen, a második Adelheid, Sváb Rudolf német ellenkirály leánya;

I. Géza a Szent Koronán

- Kálmán, I. Géza fia (1095–1116): első felesége Roger szicíliai normann gróf leánya, a második Eufemia, Vlagyimir Monomah kijevi nagyfejedelem leánya;
- II. István, Kálmán fia (1116–1131): Róbert capuai herceg ismeretlen nevű leánya;
- II. Béla, I. Géza unokája (1131–1141): Ilona, I. Uros szerb nagyszupán leánya;

- II. Géza, II. Béla fia (1141–1162): Eufrozina, I. Msztiszláv kijevi nagyfejedelem leánya;
- II. László, II. Béla fia (1162–1163);
- IV. István, II. Béla fia (1163): Mária bizánci hercegnő,
- III. István, II. Géza fia (1162–1172): Ágnes, II (Jasomirgott) Henrik osztrák herceg leánya;
- III. Béla, II. Géza fia (1172–1196): első felesége Chatillon Anna (Ágnes), Konstancia antiochiai fejedelemné leánya, a második Capet Margit, VII. Lajos francia király leánya;
- Imre, III. Béla fia (1196–1204): Konstancia, II. Alfonz aragón király leánya;
- III. László, Imre fia (1204–1205);
- II. András, III. Béla fia (1205–1235): első felesége Gertrúd, IV. Berthold isztiai és krajnai öröf, merániai herceg leánya, a második Jolanta, Pierre Courtenay konstantinápolyi latin császár leánya, a harmadik Este Beatrix, egy itáliai öröf leánya;
- IV. Béla, II. András fia (1235–1270): Mária, Theodoros Laskaris nikaiai császár leánya,
- V. István, IV. Béla fia (1270–1272): Erzsébet, Szejhán kun fejedelem leánya;
- IV. László, V. István fia (1272–1290): Izabella (Erzsébet), I. Károly nápolyi király leánya;
- III. András, II. András unokája (1290–1301) első felesége Fennena, Ziemomyśl kujáviai fejedelem leánya, a második Ágnes, Habsburg Albert osztrák herceg leánya.

(A Korai magyar történelmi lexikon, 1994 alapján)